

5. АВТОРСЬКІ ПРОГРАМИ ТА ПРОЕКТИ

Ірина Дмитрівна Григорцевич,
учитель початкових класів
ЗОШ I–III ступенів № 11,
м. Бердичів, Україна

Алла Марцелівна Фурсова,
учитель початкових класів
ЗОШ I–III ступенів № 11,
м. Бердичів, Україна

СИСТЕМА ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРИШКІЛЬНОМУ ТАБОРІ ВІДПОЧИНКУ «УСМІШКА»

«Затверджую»
Директор школи
А. П. Марківський

ПЛАН

роботи пришкольного табору відпочинку
з денним перебуванням дітей «Усмішка»
на базі загальноосвітньої школи I–III ступенів № 11 м. Бердичів

Визначні дні у таборі

№	Святкові дні	Виховні заходи
1.	<i>День племені</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ознайомлення з правилами поведінки в таборі 2. Вогник знайомств «Будьмо знайомі» 3. Загальноміські заходи до Дня захисту дітей 4. Вибори Ради племені, розподіл доручень 5. Організаційні збори племен (назва племені, девіз, речівка) 6. Конкурс візиток племен 7. Рухливі ігри на шкільному подвір'ї 8. Підсумкова лінійка
2.	<i>День культури і спілкування</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Лінійка 2. Ранкова зарядка 3. Концертна програма «Привіт, літо!» 4. Конкурс малюнків «Ось воно яке – літо золоте!» 5. Урочисте відкриття табору «Усмішка» 6. Табірна кругосвітка 7. Підсумкова лінійка

3.	<i>День допитливості і кмітливості</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Лінійка 2. Ранкова зарядка 3. Гра-конкурс «Ромашка» (I загін) 4. Бібліотечна зустріч «Поради королеви Безпеки» (II–III загони) 5. Екскурс-знайомство з ДЮСШ (IV загін) 6. Заняття за інтересами. Робота гуртків та секцій 7. Рухливі ігри на шкільному подвір'ї 8. Підсумкова лінійка
4.	<i>життєдіяльності</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Лінійка 2. Ранкова зарядка 3. Участь у міській акції «Запобігти, врятувати, допомогти» 4. Фестиваль «Бережіть здоров'я змалку» 5. Підсумкова лінійка
5.	<i>День табору</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Лінійка 2. Ранкова зарядка 3. «Катрусин кінозал». Перегляд мультфільмів (I загін) 4. Конкурс перукарів «Коса – дівоча краса» (II–IV загони) 5. Шашечний турнір 6. Бесіда «Попередження травматизму» 7. Заняття за інтересами. Робота гуртків та секцій 8. Підсумкова лінійка. Визначення кращого племені тижня
6.	<i>День екологічного здоров'я</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Лінійка 2. Ранкова зарядка 3. Цікаві розваги «Екологічними стежками» 4. Табірна кругосвітка 5. Змагання з настільного тенісу (II–IV загони) 6. Розучування пісень з улюблених мультфільмів (I загін) 7. Підсумкова лінійка
7.	<i>День театру</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Лінійка 2. Ранкова зарядка 3. Розважальна ігрова програма «Ура, канікули!» (III–IV загони) 4. Спортивні змагання «Веселі старты» (I–II загони) 5. Інсценізація казки на сучасний лад 6. Підсумкова лінійка
8.	<i>День туризму та спорту</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Лінійка 2. Ранкова зарядка 3. Літературна вікторина «Сторінками казок» (I загін) 4. Туристичний міні-похід (II–IV загони) 5. Конкурс «Міс плем'я» 6. Підсумкова лінійка
9.	<i>День відпочинку</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Лінійка 2. Ранкова зарядка 3. Розважальний конкурс «Голос Бердичева» (Караоке) 4. Гра-подорож «Казковий експрес» 5. Рухливі ігри на шкільному подвір'ї 6. Підсумкова лінійка
10.	<i>День табору</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Лінійка 2. Ранкова зарядка 3. Розважальна гра «Веселий футбол» 4. «Катрусин кінозал» Перегляд мультфільмів (I загін) 5. Рухливі ігри на шкільному подвір'ї 6. Підсумкова лінійка. Визначення кращого племені тижня
11.	<i>День екологічного здоров'я</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Лінійка 2. Ранкова зарядка 3. Цікаві розваги «Екологічними стежками» 4. Табірна кругосвітка 5. Гра-подорож «Солодке дерево» 7. Заняття за інтересами. Робота гуртків та секцій 8. Підсумкова лінійка
12.	<i>День фізкультури і спорту</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Лінійка 2. Ранкова зарядка 3. Спортивні змагання «Веселі старты» 4. Вікторина «Ми любимо спорт» 5. Заняття за інтересами. Робота гуртків та секцій 6. Підсумкова лінійка

13.	<i>День інтелектуальних ігор</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Лінійка 2. Ранкова зарядка 3. Бібліотечна зустріч. Красназнавча стежка «Край, де ми живемо» (IV загін) 4. Інтелектуальна гра «Поле чудес» 5. Анкетування дітей 6. Написання побажань для наступної зміни табору 7. Заняття за інтересами. Робота гуртків та секцій 8. Підсумкова лінійка
14.	<i>Закриття табору</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Лінійка 2. Ранкова зарядка 3. Гала-концерт «Зіркове плем'я» 4. Презентація «Наше літо» 5. Інструктаж з техніки безпеки під час літніх канікул 6. Урочиста лінійка. Вручення головних призів, нагородження кращих

В умовах динаміки сучасних економічних та соціальних процесів постійно збільшується навантаження на учнів, яким необхідно повноцінно відпочивати на канікулах. Проблему оздоровлення та відпочинку дітей ефективно розв'язують дитячі пришкольні табори. Проте в літній період важливо є не лише вирішити завдання оздоровлення та відпочинку дітей, а й організувати виховний процес, оскільки безперервність виховання дозволяє підвищити ефективність виховних впливів. Метою виховання є формування морально-духовної життєво компетентної особистості, яка успішно самореалізується в соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал [3].

Літо надає значні можливості для долучення дітей, підлітків, юнацтва до священних сторінок історії України, традицій, звичаїв, обрядів, культури українського народу тощо. Отже, організація виховного процесу в умовах дитячого оздоровчого табору на сьогодні стає досить актуальною.

Дитячі табори відпочинку є частиною структури освіти. У ст. 38 Закону України «Про освіту» від 23 травня 1991 р. № 1060-ХІІ викладено основні завдання освіти та виховання щодо забезпечення необхідних умов для особистісного розвитку дітей: «розвиток здібностей, талантів дітей та учнівської молоді, задоволення їхніх інтересів, духовних запитів і потреб у професійному становленні» [1].

Говорячи про передісторію виховних систем дитячого табору відпочинку, можна виділити декілька періодів у його розвитку. Спочатку це був *скаутський рух*, де виховна система табору заснована на скаутизмі. Скаутський рух зародився в Росії на початку ХХ століття. Його родоначальником був А. Захарченко, викладач Олександрівського юнкерського училища в Москві та В. Янчевський, викладач латинської мови 1-ї Петербурзької гімназії. Наступним етапом був *піонерський рух*, що виник у 1922 р. у Москві. Його першим теоретиком була Н. Крупська. Основою виховної системи дитячого табору відпочинку в цей період була діяльність піонерської організації, а дитячі табори відпочинку називалися піонерськими.

На початку 90-х рр. ХХ ст. починає створюватися нова гуманістична концепція виховання, де знаходять відображення ідеї *єдності соціалізації та індивідуа-*

лізації особистості. Ці ідеї є засадами діяльності сучасних дитячих таборів відпочинку.

Упродовж цих періодів розроблялися різні виховні системи. В. Сухомлинський розробив виховну систему на засадах гуманістичної концепції, що містить особистісні цінності: *моральний ідеал, щастя, свобода, честь, гідність, борг, справедливість, істинність, добро, краса, творчість* [4].

Термін «виховна система» ввела Л. Новікова. Дослідниця представляла цю систему у вигляді цілісного соціального організму, що функціонує за умови взаємозв'язку основних компонентів виховання і володіє такими інтегративними характеристиками, як спосіб життя колективу, його психологічний клімат [2].

У сучасній педагогічній науці, теорії та практиці «виховній системі» приділяють значну увагу. Виховна система табору заснована на такій взаємодії педагога і дитини, за допомогою якої вони разом здатні визначати напрям, засоби та темп власного розвитку. Педагог допомагає дитині отримати необхідні знання та навички, завдяки яким вона може успішно досліджувати, спостерігати, описувати та організовувати, отримувати досвід. Іншими словами, ця модель створює атмосферу, що сприяє прояву індивідуальних здібностей та розвитку дитини.

У статті розкрито виховну систему та зміст виховної діяльності пришкольного табору, описано досвід роботи з дітьми в умовах організації тритижневого табору відпочинку для учнів 1–8-х класів.

Пришкольний табір відпочинку та його функції

Літні канікули для учнів – це відновлення здоров'я, розвиток творчого потенціалу, вдосконалення особистісних можливостей, залучення до культурних та освітніх цінностей, входження в систему нових соціальних зв'язків, втілення власних планів, задоволення індивідуальних інтересів в особистісно значущих сферах діяльності.

Одна з поширених форм літнього відпочинку дітей та підлітків є пришкольні табори відпочинку. З одного боку, літній табір є формою організації вільного часу дітей різного віку, статі та рівня розвитку, а з іншого – простором для оздоровлення, розвитку художньої, технічної, соціальної творчості дитини.

Пришкільний табір відпочинку має специфіку, що дає йому певні переваги перед іншими формами та засобами організації дитячої діяльності. Варто зауважити, що побут у таборі відрізняється від звичного домашнього. Це виражається у спільному перебуванні дітей. Тут діти більше взаємодіють зі своїми дорослими наставниками, між ними швидше виникає «зона довіри». Діти долучаються до здорового та безпечно-го способу життя – за природних умов соціального та природного середовища. Також діти активно спілкуються з природою, що сприяє зміцненню їхнього здоров'я та підвищенню рівня екологічної культури. Відпочинок, розваги та будь-які хобі дітей надають їм можливість відновити фізичні й душевні сили, зайнятися цікавою справою. Це допомагає розвинути нові навички, розкрити потенціал власної особистості.

Орієнтація на інтереси дитини – одна з важливих рис пришкільного табору відпочинку, що забезпечує сприятливі умови для самовдосконалення та самореалізації особистості. Дедалі більшої ваги та впливу на діяльність пришкільних таборів відпочинку набуває *гуманістична психологія*. Повага до особистості дитини, її внутрішнього світу, визнання права бути самим собою, створення умов для розвитку здібностей, задоволення індивідуальних потреб та самореалізації – це характеризує пришкільний табір відпочинку гуманістичної орієнтації.

Для організації діяльності пришкільних таборів відпочинку пріоритетні такі положення.

Пришкільні табори відпочинку є *частиною соціального середовища*, де діти реалізують можливості, потреби в індивідуальній, фізичній та соціальній компенсації.

Діяльність пришкільного табору відпочинку базується на: принципах масовості та загальнодоступності заходів за інтересами; розвитку творчості та самодіяльності, соціально значущої спрямованості діяльності; єдності оздоровчої та виховної діяльності з дітьми; взаємозв'язку з родиною та соціальним середовищем.

Пришкільні табори відпочинку характеризують *предметно-практичну діяльність*, конкретні життєві ситуації, що допомагають пізнати дитину, вибудувати відносини між дітьми, дітьми та дорослими.

За правильно організованої діяльності пришкільний табір відпочинку має у розпорядженні сприятливу атмосферу для *самопізнання* та *самовиховання*, що зумовлено певними особливостями. В умовах табору можуть було організовано провідні види діяльності: комунікативна, спортивна, трудова, пізнавальна, естетична, художньо-творча, освітня тощо. Взаємодія дітей у таборі має нетрадиційний характер за змістом і формою включення їх у різні сфери діяльності, що сприяють прояву ініціативи та суб'єктної активності. Можуть виникати обставини, за яких кожна дитина відчуває причетність до розв'язання завдань, що стоять перед колективом. Розвиток самоврядування допомагає відчути складність соціальних відносин, сприяє формуванню соціальної активності, розвитку лідерства.

Створення умов для розвитку самоврядування передбачає включення дітей у складну систему відносин, що формуються в колективі. Через участь у розв'язанні проблем загону і табору діти виробляють у себе якості, необхідні для подолання труднощів соціального життя. Від ставлення дітей до цілей спільної діяльності залежить їхня позиція у розв'язанні управлінських проблем.

Характер розвитку і ступінь оздоровлення дітей залежать від рівня професіоналізму та спеціальної компетентності дорослих, які організують життєдіяльність дитини у таборі протягом зміни і кожного дня.

Таким чином, пришкільний табір відпочинку за раз є установою, що не лише здійснює оздоровлення та відпочинок дітей, а й виконує освітню і виховну функцію.

Система виховної діяльності пришкільного табору відпочинку «Усмішка» (з досвіду)

Досвід організації виховного процесу у пришкільному таборі відпочинку «Усмішка» при загальноосвітній школі I–III ступенів № 11 м. Бердичів, який після закінчення навчального року гостинно відкриває двері та доводить не лише педагогічному колективу, а батькам і місцевій громаді, що його заснування сприяє зміцненню здоров'я дітей, організації їхнього активного відпочинку, формуванню здорового способу життя, задоволенню інтересів та духовних потреб дітей. У таборі працюють досвідчені та креативні вчителі-вихователі, які сприяють творчому розвитку вихованців, розвитку в них патріотичних почуттів. Підготовка педагогічного колективу здійснюється через інструктивно-методичні збори. Щодня проводяться заходи, на яких вихователі підводять підсумки і обговорюють план на наступний день.

Щоденно, згідно з планом виховної діяльності, проводять загальнотабірні заходи, в організації яких враховують інтереси дітей, їхній вік, потреби та здібності, забезпечують добровільність участі, мотивують їхню користь, забезпечують можливість вибору власної ролі у різних заходах.

Стрижнем системи виховання в Україні є національна ідея, що відіграє роль об'єднуючого, консолідуючого чинника у суспільному розвитку, спрямованого на вироблення життєвої позиції людини, становлення її як особистості, громадянина [6].

Патріотичне виховання – це сфера духовного життя, яка пронизує все, що пізнає, робить, до чого прагне, що любить та ненавидить людина (В. Сухомлинський). Виховна діяльність у таборі пронизана наскрізною темою любові до України, її традицій та культурної спадщини і здійснювалася за патріотичним, художньо-естетичним, еколого-натуралістичним, туристсько-краєзнавчим, спортивно-оздоровчим напрямками.

За період діяльності табору було оздоровлено 117 учнів школи 1–8 класів. Кожен ранок розпочинається зі зарядки, що проводилася в ігровій формі та сприяла гарному настрою на весь день.

Щодня діти отримують дворазове гаряче харчування. Страви були смачні, різноманітні та калорійні.

З початком діяльності табору навчальний заклад на 14 днів перетворюється на острів пригод та розваг, на якому поселилися п'ять племен (загонів): БАРВІНЧАТА, КАЛИНА, МАЛЬВИ, ВОЛОШКИ та ПАТРІОТИ.

У перші дні відпочинку в актовій залі табору діти мають змогу більше дізнатися про державні символи України, взяти участь у майстер-класі з виготовлення прапорця. Проводять ігри-змагання «Чи знаєш ти Україну?», під час яких учасники можуть дізнатися про найдовшу печеру України, найглибшу станцію метро в м. Київ, а також чим відрізняється гривна від гривні тощо.

Для наших красунь проводять конкурси «Коса – дівоча краса». Про традиційне використання рушників в українських родинах діти можуть дізнатися на святі «І на тім рушничкові...». Представники від загонів створюють рушничок дружби, що сприяє формуванню толерантності та доброзичливості у дитячих серцях. Про особливості його плетіння та зберігання йдеться на святі «Плету-плету віночок». Ще одним заходом є імпровізоване кафе «Пампушки-галушки», де команди мають показати знання та вміння куховарити.

Також наші вихованці люблять і спортивні розваги. Вони беруть участь в естафетах, організованих і проведених фізкультурним керівником табору Наталією Олександрівною.

Шкільний ляльковий театр «Казочка» та театр тіней «Силует» під керівництвом Олександра Васильовича Драгана продовжив діяльність після закінчення навчального року і в таборі. Вистави «Лікар Айболить», «Маша і Ведмідь», «Лисичка-сестричка», «Коза-дереза», «Півник і двоє мишенят», «Ріпка» відбувалися у залі під відкритим небом, де завжди аншлаг.

Не менш охоче діти беруть участь в роботі музичного салону «Караоке». Співають гуртом і по одному. А найкращою співачкою табору стала Гумінська Катерина.

Цікавими та змістовними завжди були та є екскурсії до філіалу дитячої бібліотеки. Учні можуть взяти участь у пізнавальних вікторинах та конкурсі малюнка на асфальті, організованих бібліотекарем Оленою Миколаївною.

Свої таланти та творчі здібності у вишиванні бажаючі презентують на виставці.

Гумористичні конкурси, учасниками яких стають представники усіх загонів, сприяють гарному настрою. Конкурс інсценізованої пісні є досить популярним.

З метою задоволення інтересів та духовних потреб дітей, а також для популяризації українських народних традицій у таборі проводять майстер-класи. Під керівництвом досвідчених вчителів дівчата вчать виготовляти зі стрічок квіти маку (своїми вміннями поділилася з дітьми і шкільна медсестра, яка, як виявилось, надзвичайно любить вишивати та майструвати).

Під час екскурсії до центру позашкільля учениця нашої школи Шадура Анна ознайомила відвідувачів

зі власними роботами, виготовленими у гуртку петриківського розпису. Хлопці та дівчата залюбки можуть поринути у захоплюючий світ творчості, де кожен має змогу виразити почуття та емоції через створення мистецьких композицій.

Ще один майстер-клас традиційно проводять під час відпочинку на природі. Заступник начальника табору Ірина Дмитрівна розповіла дівчатам про давній український обряд – мотанку і навчила виготовляти чудові ляльки. Пізніше діти у таборі виготовляли сувеніри з солоного тіста.

Захоплюючою та цікавою для дітей є мандрівка-гра «Екологічними стежками», організована відділенням екологічного виховання центру позашкільля. Туристське спорядження, ігри, конкурси справили неабияке враження на учасників цього дійства.

Фізкерівник табору Андрій Леонідович Кобак організує для наших вихованців туристичний похід.

Щороку в місті проводять акцію «Запобігти, врятувати, допомогти». Екскурсія до парку ще раз привернула увагу дітей до діяльності МНС у справі захисту життя й здоров'я наших громадян. Під час проведення акції дітям показали пожежно-рятувальну техніку, спорядження, обладнання та спеціальні костюми, що є на озброєнні МНС.

Також із задоволенням діти взяли участь у конкурсі малюнка. Учениця нашої школи Бачинська Анастасія здобула III місце за композицію «Дякую МНС».

З метою зміцнення здоров'я дітей у таборі організовано роботу спортивних секцій, проводять змагання з волейболу, тенісу. Вихователі загонів розучують з дітьми рухливі ігри на свіжому повітрі. Діти мають можливість дізнатись про роботу секцій, потренуватись. Особливо хлопців і дівчат цікавлять прийоми самооборони. Незабутніми для дітей є дні відвідування міського басейну.

Міський центр фізичного здоров'я населення «Спорт для всіх» проводить змагання з міні-футболу. Перша гра відбулася між командами дівчат. Ворота ЗНЗ № 11 захищала тендітна 10-річна учениця 3-Б класу Тетяна Гусар, яка одразу завоювала симпатії присутніх своєю майстерністю. На полі грали Наталя Стаднік, Катерина Подобрій, Анастасія Маляновська, Катерина Мельник. В азартній боротьбі дівчата вибороли перемогу у достойних суперниць і здобули I місце. Потім відбулись змагання з міні-футболу для хлопців. Честь табору «Усмішка» відстоювали Павло Домбровський, Олександр Прикладівський, Дмитро Биченко, Олександр Побережний, Назар Гусар, Євген Капралюк, Олег Повар. Команда навчального закладу № 11 здобула омріяну перемогу.

17 червня в міському парку культури та відпочинку відбулись міські змагання. Табір «Усмішка» представляла команда з шести чоловік: Павло Домбровський, Назар Гусар, Віталій Вознюк, Ольга Фурсова, Анна Осадчук, Дар'я Дем'янчук. Вони виявилися найвлучнішими учасниками змагань з дартсу і здобули I місце, набравши найбільшу кількість балів.

Тренером та наставником наших команд-переможців був вчитель фізичної культури Андрій Леонідович Кобак.

Цікаво та змістовно проходить у таборі останній день відпочинку. Захоплююча квест-гра «Шукачі скарбів» активізує знання дітей про Україну, сприяє піднесеному, урочистому настрою. Анкетування дітей в кінці зміни показало, що діти добре відпочили і з задоволенням взяли активну участь в житті табору, їм сподобались конкурси, екскурсії, розваги що проводились в таборі та в місті. На урочистому закритті табору діти дякували працівникам за цікаве, змістовне дозвілля, яке вони ще довго пам'ятатимуть.

Таким чином, сучасні виховні системи пришкільних таборів відпочинку створюються на засадах гуманістичної концепції виховання, де знаходять відображення ідеї єдності соціалізації та індивідуалізації особистості дитини.

Виховні системи пришкільних таборів відпочинку перебувають на новому етапі свого розвитку. Вони відіграють дедалі більшу роль у житті суспільства. Ті виховні системи, на принципах яких будується освітній та виховний процес, залишають свій слід в особистості сучасної дитини. Тому проблема, пов'язана зі створенням нових виховних систем вимагає значних зусиль, які будуть сприяти її видозміні та виходу на новий рівень розвитку.

Можна виділити низку завдань, які повинен ставити перед собою сучасний пришкільний табір відпочинку:

- максимальну увагу потрібно приділяти розвитку особистості дитини, розкриттю її здібностей, задоволенню інтересів;
- залучати дітей до соціального досвіду, створювати у таборі стиль і тон відносин справжнього співробітництва, співдружності, співтворчості;

- зміцнювати здоров'я, працювати на загартовування організму дітей;
- виховувати дітей з урахуванням національних традицій проживання на певній території народів.

Створюючи умови для творчого розвитку та саморозвитку необхідно враховувати індивідуальні особливості дітей, тому гуманістична педагогіка має дедалі більший вплив на діяльність пришкільних таборів відпочинку.

Використані літературні джерела

1. Про освіту [Електронний ресурс] : Закон України від 23 трав. 1991 р. № 1060-ХІІ. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>. – Назва з екрана.
2. Новікова Л. І. «Виховний простір» як відкрита система [Текст] / Л. І. Новікова, М. В. Соколовський // Суспільні науки і сучасність. – 1998. – № 1. – С. 132–143.
3. Основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України [Електронний ресурс] : програма. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/24565/ – Назва з екрана.
4. Сухомлинський В. О. Сто порад вчителю [Текст] : вибр. твори в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – Київ : Рад. школа, 1976. – Т. 2.
5. Макаренко А. С. Деякі висновки з педагогічного досвіду [Текст] : твори в 7 т. / А. С. Макаренко. – Київ : Рад. школа, 1954. – Т. 5.
6. Концепція виховання дітей і молоді у національній системі освіти [Текст] // Інформаційний збірник наказів МОН України. – 1996. – № 13.